

FRICILE SOCIALE ÎN STAREA DE URGENȚĂ COVID-19 ÎN ROMÂNIA

SEPTIMIU CHELCEA*
Universitatea din București

Abstract

This article defines the concept of “social fear” and proposes a “Pyramid of social fears” in the state of emergency in Romania. The article aims mainly to highlight the triggers of fear during the pandemic, with reference to the period March 16 – May 14, 2020, and how the call to fear worked in the change of attitude. Fear is analyzed psychologically and sociologically. It discusses the characteristics of social fear and shows the functions of this type of fear, understudied both in Romania and abroad. The article presents the results of opinion polls on the fear caused by the COVID-19 pandemic and the effects of the call to fear in persuasive communication in order to comply with the recommendations and restrictions established. I suggest, from a psychosociological perspective, some ways to increase the effectiveness of messages to inform the population about the consequences of the pandemic and about measures to reduce the risk of infection with the new coronavirus.

Cuvinte-cheie: frică, frică socială, piramida fricilor sociale, apel la frică, pandemia COVID-19.

Keywords: fear, social fear, pyramid of social fears, fear appeal, COVID-19 pandemic.

1. INTRODUCERE

Toate spaimele noastre sunt însă biruiri ale vieții.

Seneca

După ce s-a depășit pragul de 101 persoane contaminate la 16 martie 2020, a intrat în vigoare Decretul Președintelui României nr. 195 privind instituirea pentru 30 de zile a stării de urgență pe teritoriul României. Starea de urgență a fost prelungită pentru încă 30 de zile prin Decretul prezidențial nr. 240 din 14 aprilie 2020. Timp de două luni, cetățenii din România au trebuit să respecte măsurile de primă urgență prin care s-au restrâns unele drepturi și libertăți:

* Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Departamentul de Sociologie, Strada Schitu Măgureanu, nr. 9, București, România; E-mail: schelcea@yahoo.com

Decretul 240/2020, publicat în Monitorul Oficial cu numărul 311
din data de 14 aprilie 2020

Măsuri de primă urgență cu aplicabilitate graduală

1. Izolarea și carantina persoanelor provenite din zonele de risc, precum și a celor care iau contact cu acestea; măsuri de carantinare asupra unor clădiri, localități sau zone geografice.
2. Închiderea graduală a punctelor de trecere a frontierei de stat.
3. Limitarea sau interzicerea circulației vehiculelor sau a persoanelor în/spre anumite zone ori între anumite ore, precum și ieșirea din zonele respective.
4. Interzicerea graduală a circulației rutiere, feroviare, maritime, fluviale sau aeriene pe diferite rute și a metroului.
5. Închiderea temporară a unor restaurante, hoteluri, cafenele, cluburi, cazinouri, sedii ale asociațiilor și ale altor localuri publice.
6. Asigurarea pazei și protecției instituționale a stațiilor de alimentare cu apă, energie, gaze, a operatorilor economici care dețin capacități de importanță strategică la nivel național.
7. Limitarea activității spitalelor publice la internarea și rezolvarea cazurilor urgente: (i) urgențe de ordin I – pacienți internați prin unități de primiri urgențe/compartimente de primiri urgențe care își pot pierde viața în 24 de ore; (ii) urgențe de ordin II – pacienți care trebuie tratați în cadrul aceleiași internări (odată diagnosticați, nu pot fi externați); (iii) pacienții infectați cu virusul SARS COV-2, respectiv diagnosticați cu COVID-19.

Timp de două luni, s-a transmis zilnic statistica pandemiei COVID-19. Președintele României, ministrul de interne, ministrul sănătății și șeful Departamentului de urgență au comunicat prin declarații, conferințe de presă, ordonanțe militare și recomandări oficiale televizate care sunt riscurile infectării cu noul virus. La data încetării stării de urgență (15 mai 2020), Grupul de Comunicare Strategică a anunțat că pe teritoriul României erau confirmate 16 437 de cazuri de persoane infectate cu virusul COVID-19. Pentru 13 000 de persoane s-a impus carantină și pentru 15.000 izolare obligatorie la domiciliu. Dintre persoanele confirmate pozitiv, 9 370 au fost declarate vindecate și externate. S-au înregistrat 1 081 de decese. Aceste cifre rezumă situația de criză din starea de urgență.

Credința oficialităților că numai amenziile „usturătoare” îi pot face pe români să respecte restricțiile ordonanțelor militare s-a soldat cu amendarea unui număr de 300 000 de persoane, cu o sumă totală mai mare de 600 de milioane de lei (peste 120 de milioane de euro), conform ministrului de Interne, Ion Marcel Vela. Amenzile pentru persoanele fizice care nu au respectat ordonanțele militare au crescut de pe data de 3 aprilie, acestea fiind cuprinse între 2 000 de lei și 20 000 de lei, față de valorile inițiale, cuprinse între 100 și 5 000 de lei. În același timp, amenda minimă pentru persoanele juridice care nu au respectat ordonanțele militare a crescut de la 1 000 de lei, cât era până la 3 aprilie, la 10 000 de lei, iar maximul amenzii pentru persoanele juridice a rămas la 70 000 de lei în toată perioada stării de urgență.

La data de 6 mai 2020, judecătorii Curții Constituționale au luat decizia în unanimitate că Ordonanța de urgență a Guvernului României nr. 34 din 26 martie 2020 (OUG 34/2020), prin care s-au stabilit aceste amenzi, este neconstituțională, arătând că nu este suficient de previzibilă, iar cuantumul amenzilor se stabilește subiectiv. În motivarea deciziei se arată că: 1) Drepturile constituționale ale cetățenilor

(circulație, proprietate, informare, protecție socială etc.) nu pot fi restrânse prin ordonanță de urgență, ci doar printr-o lege aprobată de Parlament, lucru prevăzut de Constituția României la articolul 115; 2) Faptele sancționate cu amenzi în starea de urgență erau prevăzute atât de vag în legea respectivă (OUG 1/1999 care reglementează starea de urgență și pe care a modificat-o OUG 34/2020, declarată neconstituțională), încât polițiștii puteau stabili după bunul plac ce fapte amendează și mai ales cu cât.

Dincolo de pericolul real al consecințelor infectării cu SARS COV-2, de conținutul și modul de comunicare verbală și nonverbală a ordonanțelor militare de către oficialități, cu accente dramatice, discutabil puse în scenă, cuantumul amenzilor – disproporționat în raport cu salariul minim pe economie (de la 1 ianuarie 2020 salariul minim brut este 2 230, adică 1 413 lei salariul net, cât primește „în mână” angajatul) și cu pensia minimă de 704 lei – a generat teamă, frică, angoasă. La înstăpânirea societală a acestor emoții au contribuit și mass-media tradițională (televiziune, radio, ziare și reviste), și social media (Internet, Facebook, rețele de socializare), care au pus în circulație știri false, *Fake News*, zvonuri care au indus frică, în ciuda avertismentelor să fim calmi, raționali, să nu intrăm în panică. Dar frica a cuprins într-o măsură sau alta populația diferențiat pe categorii socio-profesionale și de vârstă.

2. FRICA – EMOȚIE UNIVERSALĂ

În sens restrâns, frica „este o emoție-șoc, adeseori precedată de surpriză, provocată de conștiința unei primejdii prezente și imperative, despre care credem că amenință conservarea noastră” (Delumeau, 1986, p. 26). În *Handbook of Emotions*, Arne Öhman (2008, p. 710) atrage atenția că frica este centrată pe o amenințare, ce se urmărește a fi evitată, că este o emoție intens negativă, implicând manifestări corporale puternice. De reținut, pentru început, notele definitorii: emoție negativă cu diferite grade de intensitate, pericol, surpriză, conduită de evitare.

Trebuie spus dintru început că frica reprezintă un fenomen normal, o emoție provocată de o amenințare; „s-a născut odată cu omul în bezna timpurilor” (Delumeau, 1986, p. 18). „Toți oamenii suferă de frică. Toți. Cel care nu suferă de frică nu-i normal și asta nu are nimic comun cu curajul” – spunea Jean-Paul Sartre (1945, p. 56). Contrar a ceea ce credea René Descartes, frica nu este „un prisos de lașitate”, ea înseamnă mai degrabă prevedere decât lașitate. „Frica nu este o emoție exclusiv negativă: pentru individul vulnerabil, ea reprezintă un semnal de alarmă. În această calitate, ea este într-un tot natural și constituie un element normal al calculului rațional” (Braud, 2008, p. 120).

În mitologia greacă, frica, pedeapsă a zeilor, putea fi îmblânzită prin ofrande. „În Grecia antică se foloseau două cuvinte pentru a desemna spaimile: *deos*, care desemna o teamă reflectată și mentalizată, controlată; și *phobos*, care descria o teamă intensă și irațională, însoțită de o fugă” (André, 2019, p. 12). *Phobos*

(Φόβος), unul dintre fiii lui Ares (Marte) și al Afroditei (Venus), personifica emoția paroxistică.

În reflecțiile istoricilor Antichității și în scrierile filosofilor din toate timpurile, se găsesc numeroase reflecții despre frică având valoare psihosociologică. Herodot credea că, încă de la început, zeul a creat frica în lume. Părintele istoriografiei, Tucidide, considera că nesocotința dă îndrăzneală, în timp ce chibzuința produce teamă. Filosoful stoic roman Lucius Annaeus Seneca atrăgea atenția asupra adevărului că pentru a învinge frica trebuie „să ne gândim că ni se poate întâmpla tot ce se poate întâmpla” (Seneca, 1967, p. 66). Michel de Montaigne, care consacră în *Eseuri* (ediția întâi, 1580) un capitol fricii (capitolul XVIII), introduce distincția între frica individuală și frica colectivă, ce poate cuprinde o întreagă mulțime. Tot Michel de Montaigne, profundul cunoscător al condiției umane, remarcă manifestările polare ale fricii: „Când ne dă aripi la călcăie, când ne ținutie picioarele” (Montaigne, 1984, p. 84).

La sfârșitul anilor 1930, scriitorul și filosoful francez Jean-Paul Sartre a analizat frica în perspectiva existențialismului. Pentru filosoful contestatar (susținător al mișcărilor studențești de protest din 1968, dar și contestat pentru îmbrățișarea la un moment dat a comunismului și pentru simpatia față de Uniunea Sovietică), frica – „o conștiință care urmărește să nege, prin prisma unei conduite magice, un obiect din lumea exterioară, conduită care va merge până la a se aneantiza, pentru a neantiza cu ea obiectul” (Sartre, 2007, p. 66) – îmbracă două forme: „frica pasivă” (conduită de evadare, de refugiu în leșin) și „frica activă” (fuga din fața pericolului, considerată pe nedrept o conduită irațională, în realitate fiind doar un mod de negare a obiectului periculos).

Oricât de strălucite ar fi aceste reflecții, „cariera științifică” a fricii începe în 1872. Este anul în care Charles Darwin a publicat lucrarea *Expression of the Emotions in Man and Animals* (*Expresia emoțiilor la om și animale*). „Cuvântul «frica» pare să se tragă din ceea ce apare brusc și este primejdios” – conchide Charles Darwin (1967, p. 167). Autorul lucrării *Expresia emoțiilor la om și animale* descrie cu minuție tabloul și dinamica fricii: „Pe măsură ce frica se ridică la o intensitate extremă, se aude țipătul îngrozitor de spaimă. Broboane mari de sudoare apar pe piele. Toți mușchii corpului sunt relaxați. Curând urmează o prostrație completă, iar facultățile mintale dispar. Intestinele sunt influențate. Mușchii sfincterelor încetează de a mai funcționa și funcția lor de retenție este tulburată” (Darwin, 1967, p. 168).

În concepția celui care a schimbat imaginea despre om și despre evoluția omenirii, frica este o emoție universală. Charles Darwin spune: „În privința fricii, după cum se manifestă la diferite rase omenești, informatorii mei sunt de acord că semnele ei sunt aceleași ca și la europeni” (*ibidem*). Tradiția darwinistă a universalității emoției de frică este susținută de cercetările psihosociologice moderne. Criticii teoriei universalității fricii (ca răspuns înăscut la „semnale ale pericolului” din mediul intern și extern) aduc în discuție importanța evaluării stimulilor – oamenii răspund diferit la aceiași stimuli – și funcțiile socio-culturale ale fricii,

care servesc conservării valorilor sociale și reglează comportamentele. Problema rămâne deschisă, în ciuda faptului că majoritatea specialiștilor includ frica între emoțiile primare (fundamentale sau de bază), ceea ce presupune natura lor înăscută, prezența și la primat, antecedente universale etc.

Într-un studiu din 1961, scriitorul și sociologul francez Roger Caillois nota: „Frica omenească, odraslă a imaginației noastre, nu-i una singură, ci multiplă, nu-i fixă, ci veșnic schimbătoare” (Caillois, 1961, p. 25, *apud* Delumeau, 1986, p. 19). În același sens se pronunță și medicul psihiatru francez, autor al multor cărți de psihologie destinate publicului larg, Christophe André: „Există forme intermediare între frici normale și frici fobice, frici nu tocmai normale, fără a fi fobice. Aceste temeri «intermediare» sunt foarte dependente de micile detalii ale mediului” (André, 2019, p. 13).

Așadar, nu există doar frică normală și frică patologică, ci frici, și încă multe și variate ca intensitate și etiologie. Pentru sistematizarea fricilor normale, am propus următoarea taxonomie în funcție de: 1) Natura stimulului (obiectiv, imaginar); 2) Tipul de manifestare (activă, pasivă); 3) Mecanismul producerii (biologic, social); 4) Statusul social (înalt, mediu, scăzut) al celor ce resimt această emoție; 5) Numărul de persoane cuprinse de frică (indivizi, colectivități); 6) Epoca istorică (Antichitate, Evul Mediu, Modernitate, Contemporaneitate); 7) Sistemul politic (totalitarism, democrație) în care se manifestă frica (Chelcea, 2015, p. 20). Asemenea oricărei taxonomii, și cea pe care o propun are un anumit grad de artificialitate. Consider însă că respectiva clasificare permite distincția clară între frica individuală și frica socială.

3. CE ESTE FRICA SOCIALĂ?

Parafrazând proverbul „Frica păzește pepenii”, voi spune că frica socială păzește statul, raportul de „dominare a oamenilor de către oameni bazat pe instrumentul exercitării legitime (mai bine zis, considerate legitime) a constrângerii. Pentru ca statul să existe, trebuie așadar ca cei dominați să se supună autorității celor ce se pretind a fi, la un moment dat, dominatorii” (Weber, 1992, p. 9). În continuare, Max Weber, considerat – alături de Karl Marx și Émile Durkheim – unul dintre fondatorii sociologiei, arată, în discursul ținut în octombrie 1919, la Universitatea Ludwig-Maximilian din München, că „atitudinea de supunere a oamenilor este determinată de motivații puternice, legate de temeri sau speranțe – teama de răzbunare a puterilor magice sau a deținătorilor puterii, speranța într-o răsplată pe lumea cealaltă sau pe lumea aceasta –, precum și de interese de tot felul” (*ibidem*).

Din punct de vedere psihosociologic, termenul de „frică socială” semnifică o emoție negativă, împărtășită de un număr de persoane relativ mare (grupuri, categorii și clase sociale sau națiuni), ca reacție la pericole de natură socială iminente, reale sau fictive. Vorbind despre frica socială, se pune în mod legitim

întrebarea: Cum devine socială frica? Transfigurarea fricii biologice, ca reacție fiziologică și comportamentală, ca trăire psihică individuală, în frică socială se produce prin comunicarea interpersonală și mass-media. Nu în primul rând faptul că pericolul este un fenomen social sau că provine de la un regim politic, de la organizații și persoane cu putere politică și/sau economică sau instituții sociale conferă fricii caracter social, ci faptul că ea se transmite de la un individ la altul, cuprinzând un număr semnificativ de persoane. Din punctul meu de vedere, frica devine socială prin faptul că este împărtășită în comunitate. Este vorba de „contagiune emoțională” (Chelcea, 2020, p. 53).

Transmițându-se prin comunicare verbală și nonverbală, frica socială sporește ca volum; pe drept cuvânt, se poate vorbi de o „spirală a fricilor sociale”. Cercetări experimentale de laborator asupra sistemelor neurale de transmitere a fricii sociale au pus în evidență faptul că la nivelul indivizilor frica învățată observațional este mai redusă ca intensitate, comparativ cu frica persoanei observate. Dar în viața de zi cu zi, cuprinzând un număr mai mare de oameni, frica devine mai puternică, fenomen explicabil prin efectul „reacției comportamentale circulare”, descris de Herbert Blumer (1937).

Descoperirea relativ recentă de către neuropsihologul italian Giacomo Rizzolatti (*apud* Goleman, 2007, p. 52–57) a existenței rețelelor de „neuroni oglindă” în cortexul premotor, care au funcția de a mima descărcările electrice din creierul persoanei observate, contribuie la explicarea „contagiunii” fricii sociale. În plus, așa cum remarcau Brian Parkinson, Agneta H. Fischer și Antony S. R. Manstead (2005, p. 205), evitarea pericolului nu presupune numai „fuga de” ceea ce induce frica, ci și „fuga spre” ceea ce oferă protecție, siguranță. Grupurile umane, familia, relațiile interpersonale sunt cele care ne protejează de primejdii. Acest lucru conferă o dimensiune socială fricilor față de obiectele nonsociale și cu atât mai mult fricilor produse de entitățile, instituțiile și procesele sociale imprevizibile.

Frica socială constituie o reacție normală față de fenomene și procese sociale (terorism, război, revoluție, șomaj, criză economică și financiară, judecata de apoi etc.), ca și față de regimuri politice (fascism, comunism, dictatură militară, totalitarism etc.), organizații și persoane cu putere politică și/sau economică (partide politice, șefi de partide, organizații mafiote, clanuri de interlopi, patroni, angajatori și șefi ierarhici etc.), precum și față de instituții, clase și categorii sociale (guvern, justiție, biserică, armată, servicii secrete, clasa muncitoare, revoluționari de profesie, patroni veroși etc.).

Termenul de „frică socială”, așa cum l-am definit, este foarte apropiat ca sens de termenii „frică colectivă”, „frică de clasele periculoase”, „frică politică”, dar – după opinia mea – nu sunt, totuși, sinonimi. Frica socială este limitată temporal, putând fi declanșată și de alt fel de pericole decât cele de natură socială (de exemplu, frica de contaminare cu virusul AH1N1 – de îmbolnăvire de „gripa porcină” izbucnită în martie 2009 în Mexic și devenită rapid pandemie –, de infectare cu virusul SARS COV-2, de la începutul anului 2020, care a produs

pandemia COVID-19). De altfel, distincția natural/social în ceea ce privește factorii declanșatori ai fricii întâmpină obstacole greu de depășit. Spaima unui nou tsunami pe coasta Thailandei își are originea într-un fenomen pur natural? Dar frica de contaminarea cu HIV-SIDA? În legătură cu acest din urmă „obiect” al fricii, să reflectăm asupra credinței denunțate de scriitorul sud-african Hein Marais (2006): „Lăsați la o parte prejudecata că dezastrele nu discriminează, că mătură totul în calea lor, cu o indiferență «democratică». Nenorocirile îi țintesc direct pe săraci, pe cei siliți să-și ducă viața în calea pericolului” (*apud* Klein, 2008, p. 435).

Același lucru se poate spune și despre contaminarea cu SARS COV-2. În New York, pandemia cu noul coronavirus a afectat în special persoanele cu venituri mici: până la jumătatea lunii aprilie, 32% din decesele COVID-19 au fost înregistrate în rândul afro-americanilor și hispanicilor, în ciuda faptului că aceștia nu reprezintă decât 13% din populația acestei metropole (Coven, Gupta, 2020). Referindu-se la actuala pandemie, Anne Bory, profesoară de sociologie la Universitatea din Lille, scria în *Le Monde* din 3 iunie: „În Franța, ca și în alte țări, COVID-19 nu a afectat la fel toate grupurile sociale. Săraci sau bogați, albi sau negri, bărbați sau femei, rezidenți legali sau imigranți ilegali, persoane cu diplomă sau fără, handicapați sau valizi – accesul nostru la sănătate nu este același” (Bory, 2020, p. 23).

Pe plan mondial, „În timpul pandemiei mortalitatea s-a impus ca o problemă sociologică – remarcă profesoara Gina Stoiciu (Departamentul de comunicare socială și publică al Universității din Quebec la Montreal). „Trierea celor infectați cu Covid-19 a impus o perspectivă utilitaristă. Trierea bolnavilor care au mers la reanimare s-a făcut adesea în funcție de categoria de vârstă și de co-morbiditate. Până la ce vârstă se cuvine să îngrijești bolnavii? 65, 75, 80? Trierea de urgență a operat implicit o separare a celor destinați să supraviețuiască de ceilalți” (Stoiciu, 2020). Acest triaj – afirmă antropologul francez Jean-Loup Amselle, director de studii la Școala Superioară de Înalte Studii în Științe Sociale (EHESS, Paris) – „are ca efect separarea celor care sunt destinați să supraviețuiască de cei a căror viață nu are importanță, care pot fi sacrificați, indiferent dacă sunt inapți (vârstnici, bolnavi) sau indezirabili (migranți, refugiați). Pe scurt, de la bio-puterea statului am trecut la *tanato-putere* sau la *tanatocrație*” (Amselle, 2020). În terminologia proeminentului filosof, istoric și teoretician social francez Michel Foucault, „bio-puterea statului” semnifică controlul statului asupra departajării dintre cei „lăsați să trăiască” și cei „lăsați să moară” (Foucault, 1976).

În ceea ce privește funcția fricii, Jean Delumeau considera că frica, inerentă naturii umane, „este o pavăză esențială, o garanție împotriva primejdii, un reflex indispensabil, permițând organismului să scape provizoriu de moarte (Delumeau 1985, p. 19). În absența fricii, nicio specie n-ar fi supraviețuit (Delpierre, 1973, p. 75). Frica le-a permis populațiilor de vânători-culegători „să supraviețuiască și să-și transmită genele până la noi (Lelord, André, 2003, p. 238). Același lucru se poate spune și despre frica socială. Frica socială este o emoție funcțională.

4. PIRAMIDA FRICILOR SOCIALE

Este bine cunoscută „Piramida trebuințelor”, imaginată de Abraham H. Maslow, într-o primă formă, în 1954. În timp, psihosociologul american, unul dintre inițiatorii psihologiei umaniste, și-a nuanțat discursul, trecând de la cinci la șapte nivele ale faimoasei sale piramide (*Figura nr. 1*).

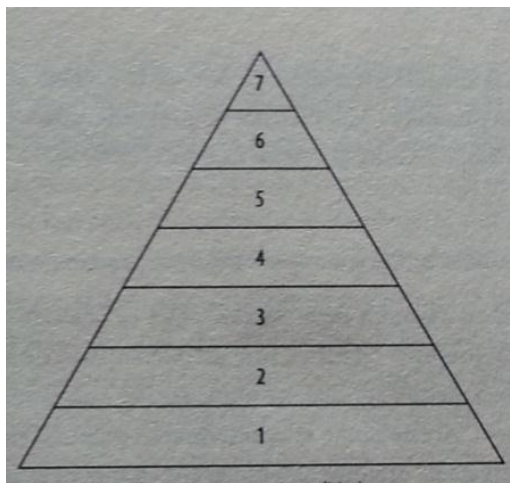

Figura nr. 1 – Piramida trebuințelor
(Maslow, 1954/1970, după Papalia și Olds, 1985, p. 309)

1. Trebuințe fiziologice: foame, sete etc.
2. Trebuințe de siguranță: a se simți sigur și protejat, în afara oricărui pericol
3. Trebuințe de apartenență și iubire: a fi apropiat de ceilalți, a fi acceptat
4. Trebuințe de stimă: a fi competent, a câștiga aprobarea și recunoașterea celorlalți
5. Trebuințe cognitive: a ști, a înțelege, a explora
6. Trebuințe estetice: simetrie, ordine și frumusețe
7. Trebuințe de actualizare a sinelui: sentimentul împlinirii de sine

În concepția lui Abraham H. Maslow, trebuințele se așază într-o ierarhie pe baza principiului gradului de dominație al fiecăruia: „Astfel, trebuința de securitate este mai puternică decât cea de dragoste, pentru că domină organismul în moduri demonstrabile când sunt frustrate amândouă. În acest sens, trebuințele fiziologice, organizate ele însele într-o ierarhie secundară, sunt mai puternice decât trebuințele de securitate, care sunt mai puternice decât trebuințele de dragoste, care sunt, la rândul lor, mai puternice decât trebuințele de stimă și respect, care sunt mai puternice decât acele trebuințe idiosincrazice, pe care le-am numit generic trebuințe de actualizare a sinelui” (Maslow, 2007, p. 152). Se cunoaște, de asemenea, „Piramida vârștelor populației” – reprezentarea grafică sub forma a două histograme (sex și vârstă).

Se poate construi o „Piramidă a fricilor sociale”? Răspunsul meu este afirmativ. Consider că, pornind de la cele două piramide atât de frecvente în

discursul psihosociologic și demografic, se pot imagina „piramide ale fricilor sociale” caracteristice diferitelor tipuri de guvernări și epoci istorice. Pe abscisă se trece proporția populației (în procente) care a trăit frica socială, iar pe ordonată tipurile de frici sociale, după pericolozitatea stimulului generator al fricii, notate de la 1 (primejdia cea mai mare) la 7 (primejdia cea mai mică).

Menționez că în 1995, psihiatrii francezi Cristophe André și Patrick Légeron au ierarhizat anxietățile sub forma unei piramide, la bază fiind teama de a eșua, prezentă la majoritatea persoanelor, urmând, la „etajele” superioare, „teamă de a se dezvălui”, „teamă de a se impune”, iar la vârful piramidei, „teamă de a fi observat”. După autorii anterior citați, teama situată la „etajele” superioare ale piramidei implică întotdeauna teama de la etajele precedente (André și Légeron, 2001, p. 33). În „Piramida fricilor sociale”, lucrurile se prezintă altfel: frica de la vârful piramidei nu presupune cu necesitate frica de la nivelele de dedesubt. Frica de a-ți pierde privilegiile nu include frica de a-ți pierde locul de muncă, averea ș.a.m.d.

În ceea ce mă privește, la construirea „Piramidei fricilor sociale”, pentru perioada de referință, am luat în considerare teama pentru pierdere: 1) vieții, în suferință, 2) libertății: izolare obligatorie și carantină; 3) domiciliului: domiciliu obligatoriu în altă localitate sau județ; 4) financiară: amenzi pentru nerespectarea restricțiilor din ordonanțele militare; 5) locului de muncă: șomajul tehnic, șomaj; 6) confortului: în mijloacele de transport și la locul de muncă în spații închise; 7) viitorului urmașilor: pierderea examenelor școlare, restrângerea posibilității de a urma studii universitare.

În construirea acestei piramide, am avut în vedere observația lui Kurt Riezler (1944, p. 489): „Frica omului este frica de ceva sau pentru ceva: de boală, de lipsa banilor, de dezonoare, pentru sănătatea sa, pentru familie, status social”. Spre deosebire de „Piramida trebuințelor” a lui Abraham Maslow, în care o trebuință nu apare ca motivație decât în condițiile satisfacerii trebuințelor de nivel inferior, în „Piramida fricilor sociale”, ca și în „Piramida anxietăților” propusă de Cristophe André și Patrick Légeron (2001), nivelele inferioare nu condiționează trăirea fricilor plasate spre vârful piramidei: de exemplu, unei persoane îi poate fi mai puternic frică de pierderea locului de muncă decât de pierderea libertății de deplasare în afara localității de domiciliu.

4. FRICILE SOCIALE ÎN STAREA DE URGENȚĂ

Un sondaj *online* realizat în 2020 de Compania multinațională de cercetare de piață Ipsos arată că îngrijorarea față de posibilitatea infectării cu COVID-19 era pe primul loc în 24 din 28 de țări în care s-a făcut cercetarea. S-a utilizat un eșantion de 75 570 de persoane cu vârsta cuprinsă între 16 și 64 de ani, în perioada 30 martie – 1 aprilie 2020. Pe ansamblul populației chestionate, primele cinci motive de îngrijorare au fost: COVID-19 (61%), șomajul (35%), sănătatea (28%), sărăcia și inegalitatea socială (27%), corupția financiară/politică (22%). Țările în care cei cuprinși în eșantion au declarat că îngrijorarea infectării cu COVID-19 este cel

mai puternic resimțită sunt: Malaezia (85%), Marea Britanie (77%) și Australia (74%). La celălalt pol se situează China (24%), Rusia (27%) și Africa de Sud (48%). România nu a fost inclusă în această cercetare.

La nivel global, până la 15 mai 2020 noul coronavirus a răpit viața unui număr de peste 300 000 de persoane. Tot până atunci, peste 5 milioane de persoane au fost infectate cu SARS COV-2. (<https://www.worldometers.info/coronavirus/>). Era firesc ca frica de moarte și de a muri, până la un punct normală, să fie exacerbată, devenind în unele cazuri morbidă. De ce se tem oamenii că vor muri? Un eseu publicat în *Verywell mind* de Angela Morrow (2019) aduce în discuție următorii factori: 1) Frica de durere și suferință; 2) Frica de necunoscut; 3) Frica de non-existență; 4) Teama de pedeapsă în judecata de apoi; 5) Teama de pierdere a controlului. Se acceptă, la modul general și fără cercetări științifice concludente, că frica de moarte și de a muri este mai puternică la femei decât la bărbați, la tineri decât la vârstnici. Chiar dacă frica de moarte și de a muri este general umană, ea este resimțită diferit de la o categorie socio-demografică la alta, de la o cultură la altă cultură, de la o persoană la altă persoană și chiar dintr-un moment sau altul al evoluției pandemiei. Putem spune, împreună cu Christophe André, că „teama de boală și teama de moarte reprezintă pârgii optime pentru a medita la sănătate și la viață” (André, 2019, p. 260).

Să detaliem, referindu-ne la starea de urgență din România. De multe ori, sfârșitul vieții este precedat de o lungă perioadă de suferință, de dureri greu de suportat. Frica normală de durere și suferință a fost, voit sau nu, accentuată în pandemia COVID-19 în România, ca și pe plan mondial. S-au lansat ipoteze, în opinia mea, puțin plauzibile: conspirație mondială, pretextul instaurării dictaturii, agresiunea forțelor externe ostile României etc. Numărul deceselor, crescând de la o zi la alta în perioada stării de urgență, lasă impresia că sfârșitul lumii se apropie. Reluarea insistentă pe diferite canale TV a imaginilor cu pacienții transportați cu izoleta (targă specială) la spitalele de boli infecțioase din România, ca și a imaginilor cu coșciuge înșirate pe trei rânduri în bisericile din Italia și a gropilor comune din New York au ridicat nivelul fricii de moarte.

Ca și în timpul unor dezastre naturale sau sociale (secetă, cutremur, război etc.), și în cazul pandemiei COVID-19 frica nu a rămas constantă. O cercetare asupra populației din Marea Britanie susține această afirmație. În intervalul martie – aprilie 2020, proporția celor care au declarat că se tem foarte mult și destul de mult de infectare a crescut de la 24% la 56%, iar ponderea celor care au declarat că nu se tem deloc a scăzut de la 26% la 8%. La data de 19 aprilie 2020, în Marea Britanie existau 120 068 de cazuri de coronavirus confirmate. Guvernul britanic – așa cum se știe – a fost „prea lent” în decretarea izolării, fapt ce a dus la 15 464 de decese în spitale.

Nu avem date din sondajele de opinie din România, dar apreciez cu un grad ridicat de încredere că la noi datele statistice din perioada stării de urgență ar arăta diferit: spre sfârșitul stării de urgență a sporit numărul persoanelor care nu se temeau de contaminare. Să ne gândim la comportamentul hazardat al persoanelor

din zilele de 15–18 mai, când nu intrase în vigoare starea de alertă, dar încetase starea de urgență și nu mai era legală amendarea celor care nu respectau distanțarea fizică, să ne aducem aminte de manifestații din aceste trei zile din Piața Victoriei din București, care au sfidat recomandările oficiale și au socializat în voie, cântând și dansând.

Dar inducerea fricii conduce la schimbarea atitudinală și comportamentală? Relația dintre apelul la frică în comunicarea persuasivă și schimbarea atitudinală și comportamentală a fost îndelung studiată de către psihologi și psihosociologi. S-a ajuns la o polarizare a convingerilor cercetătorilor: pe de o parte, cei care apreciază că apelul la frică este eficace, de cealaltă parte, cei care sunt sceptici în ce privește eficacitatea apelului la frică în scopul de a schimba atitudinile și comportamentele indezirabile. În 2015, Melanie B. Tannenbaum și colaboratorii săi de la Universitatea din Illinois au realizat o metaanaliză a unui număr de 127 de studii asupra unui număr de 248 de eșantioane independente colectate din populații diverse. Rezultatele metaanalizei au relevat efectul pozitiv al apelurilor la frică asupra atitudinilor, intențiilor și comportamentelor. „În general, concluzionăm că (a) apelurile la frică sunt eficiente pentru a influența pozitiv atitudinea, intențiile și comportamentele; (b) există foarte puține circumstanțe în care acestea nu sunt eficiente; și (c) nu există circumstanțe identificate în care să contravină și să conducă la rezultate nedorite” (Tannenbaum *et al.*, 2015, p. 1178). În această metaanaliză, ideea de bază a fost să se reunească cercetările centrate pe (a) conținutul mesajelor, (b) tipurile de comportamente recomandate, (c) caracteristicile audienței. Concret, cercetătorii de la Universitatea din Illinois au ajuns la concluzia că apelurile la frică sunt cu atât mai eficiente cu cât mesajele persuasive descriu pericole mai mari și subliniază posibilitatea producerii lor.

Cercetările psihosociologice au relevat o serie de constante privind efectele apelului la frică în mesajele persuasive: a) Frica îi motivează pe oameni să înlăture pericolul; b) Inducerea fricii în publicul-țintă este, în general, eficientă în creșterea interesului, implicării, reamintirii primejdiei potențiale; c) În general, cu cât o persoană devine mai înspăimântată, cu atât este mai probabil să întreprindă acțiuni preventive pozitive; d) În general, există o relație curbiliniară între intensitatea fricii și schimbarea atitudinii și comportamentului publicului-țintă: dacă frica indusă este prea redusă, este posibil să nu fie resimțită, dacă atinge un prag prea mare, individul se poate angaja în negarea și evitarea mesajului; e) În plus, avertismentele care se concentrează pe riscul de a muri reduce eficacitatea mesajelor, membrii audienței încercând cu disperare să se salveze prin viziunea lumii de apoi; f) Apelul la frică ar trebui să conțină informații privind intensitatea amenințării în măsură să producă un nivel de frică gestionabil, informând în același timp despre comportamentele adaptative; g) Apelurile la frică nu vor avea succes dacă individul se simte incapabil să-și schimbe comportamentul; h) Cele mai eficiente apeluri la frică sunt cele care informează despre intensitatea moderată până la înaltă a amenințării semnificative și despre capacitatea persoanei și publicului-țintă de a-și

schimba comportamentul, reducând astfel primejdia; i) Comparativ cu persoanele cu stimă de sine scăzută, persoanele cu stimă de sine înaltă reacționează mai favorabil la niveluri ridicate de frică. Indivizii cu stimă de sine mai scăzută pot fi mai ușor convinși de nivelurile scăzute de frică; j) Apelul la frică trebuie să corespundă caracteristicilor socio-demografice ale audienței: vârstă, apartenență la gen, nivel de școlaritate, tip de cultură, apartenență etnică, religioasă (Williams, 2012, p. 74–75).

În ce măsură instituțiile guvernamentale și mass-media din România au luat în considerare constantele psihosociologice ale apelului la frică în comunicarea persuasivă pentru protecția împotriva infectării cu noul coronavirus? Guvernul a inițiat o campanie susținută intens de mass-media:

„Salvează viața, păstrează distanța, fii responsabil!

Măsuri obligatorii de protecție împotriva Coronavirus (COVID-19).

Nu ieșiți din casă decât dacă este absolut necesar! Stați acasă dacă aveți peste 65 de ani! Spălați-vă des pe mâini și întotdeauna imediat ce reveniți acasă! Nu vă atingeți ochii, nasul sau gura cu mâinile neigienizate. Evitați contactul direct, mențineți cel puțin 2 metri față de ceilalți! Nu puneți mâna pe suprafețe atinse frecvent și de alte persoane!”

Sloganul campaniei este menit să inducă frica de moarte și de a muri. „Salvează viața” – așa, în general? Înclin să cred că eficacitatea mesajului ar fi fost mai mare dacă s-ar fi precizat: propria viață și viața familiei tale, a celor dragi și dacă ne-ar fi îndemnat să fim prudenți, nu responsabili. Putem fi responsabili numai de propriul comportament, nu și de comportamentul nehibzuit al altora. În plus, sunt situații pe care nu le putem noi controla: îmbulzeala din piețele agro-alimentare, aglomerația din mijloacele de transport în comun etc. Prudenți putem fi în orice situație.

Așa cum a rezultat din cercetările psihosociologice, avertismentele care se concentrează pe riscul de a muri reduc eficacitatea mesajelor. De altfel, în reportajele TV au apărut destul de frecvent persoane care declarau că nu le este frică de infectarea cu noul coronavirus. Probabil că astfel de persoane au găsit un sprijin în credința că Dumnezeu îi ocrotește. De altfel, încălcând recomandările Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, unii înalți ierarhi, ca și unii preoți din parohii au îndemnat la nerespectarea măsurilor de protecție împotriva infectării, ei înșiși dând exemple de nesupunere. La fel s-a întâmplat și cu unele somități ale lumii medicale, care au declarat public că nu vor purta mască și că se vor duce la biserică și vor săruta icoanele sau care și-au exprimat îndoiala cu privire la numărul oficial al deceselor, argumentând că este riscant să se afirme că decesul unui pacient s-a produs din cauza infecției cu noul coronavirus numai pe baza testului pozitiv, fără să se fi făcut autopsia. *Fake news*-urile și zvonurile au alimentat neîncrederea în măsurile de protecție anunțate și instituite de guvern: numărul deceselor este mărit intenționat pentru ca spitalele să primească subvenții, pandemia fiind o conspirație mondială pentru a reduce numărul populației, mai ales a persoanelor vârstnice.

Pentru cei care au declarat că nu le este frică de pericolul reprezentat de COVID-19, la fel de probabilă este și o explicație legată de relația curbiliniară dintre intensitatea fricii și schimbarea atitudinii și comportamentului. Pentru astfel de persoane, când nu luăm în considerare fronda față de restricționarea libertății impuse de ordonanțele militare, comunicarea axată pe frica de moarte a fost sub pragul inferior sau peste pragul superior al fricii induse. Mesajele nu au avut efectul dorit datorită neluării în considerare a unora dintre rezultatele cercetărilor psihosociologice.

Chiar dacă la nivel național, conform sondajului Institutului Român pentru Evaluare și Strategie (IRES) de la sfârșitul stării de urgență, opinia publică era mai degrabă favorabilă modului în care mass-media a informat publicul din România pe perioada crizei COVID-19 (57% dintre persoanele intervievate au considerat că mass-media a informat în foarte mare măsură și în mare măsură corect), pe categorii socio-profesionale și de vârstă opiniile sunt mai mult sau mai puțin divergente.

Dată fiind preponderența feminină în cazurile de frică și fobie mai mare de două ori decât cea masculină (André, 2019, p. 46), era de așteptat să existe deosebiri legate de apartenența la gen în ce privește opinia despre corectitudinea modului cum a informat mass-media publicul din România. Categoriile de vârstă de până la 50 de ani se diferențiază semnificativ de persoanele de peste 65 de ani în evaluarea corectitudinii informării. Doar o treime din populația de 65 de ani și peste consideră că informația mass-media din starea de urgență a fost incorectă sau într-o mică măsură corectă. Comparativ, peste 50% dintre persoanele cu vârsta de 36–50 de ani apreciază că informarea mass-media nu a fost deloc corectă sau în mică măsură corectă. Se știe că vârstnicii au altă atitudine față de sfârșitul vieții lor decât tinerii și adulții tineri, categorii de vârstă pentru care exitul este ceva îndepărtat, puțin probabil. Pentru a li se induce tinerilor și adulților tineri frica ar fi trebuit ca mesajele să vizeze în primul rând nivelurile superioare ale piramidei fricilor sociale: spre exemplu, pericolul pierderii locului de muncă, a siguranței transportului public etc.

Nivelul de instruire moderează, de asemenea, eficacitatea mesajelor care fac apel la frică: patru din zece persoane cu nivel de instruire școlară scăzut (37%) au apreciat că mass-media în starea de urgență nu a informat corect publicul, în timp ce într-o proporție mai mare, cinci din zece persoane cu nivel de școlaritate înalt (46%) au exprimat aceeași opinie. Corelat cu nivelul de școlaritate, apar diferențe semnificative în funcție de mediul de rezidență: persoanele cu domiciliul în urban apreciază într-o proporție cu aproape 10% mai mare decât cele din rural că mass-media a informat corect într-o mică măsură sau a informat incorect publicul (45% urban; 36% rural). Această diferență ar putea fi explicată nu numai prin capacitatea diferențiată de înțelegere a pericolului, dar și prin stima de sine, în general mai ridicată la cei din urban, cu mai multă știință de carte, comparativ cu cei din rural.

Din sondajul de opinie publică IRES (mai 2020), mai rezultă un lucru care ar merita să fie luat în considerare când discutăm despre apelul la frică: sursa mesajului. În psihosociologia comunicării în masă, se acceptă unanim că eficacitatea mesajelor persuasive depinde de credibilitatea sursei. În starea de urgență, Președintele Klaus Werner Iohannis și Prim-ministrul Ludovic Orban, ca și membrii guvernului (Marcel Vela, Ministrul de interne, Nelu Tătaru, Ministrul sănătății, Bogdan Despesu, Secretar de stat la Ministerul de Interne și Raed Arafat, Șeful Departamentului pentru Situații de Urgență) au informat constant prin mass-media, la ore de maximă audiență sau seara târziu, despre numărul persoanelor infectate, al deceselor etc. și despre măsurile adoptate. Încrederea populației în personajele amintite (politicieni sau tehnocrați) nu s-a situat la același nivel. Conform sondajului IRES 2020, încrederea populației în statul român după această criză este redusă: o treime din cei intervievați au declarat că văd în statul român în foarte mare măsură și în mare măsură un partener (IRES 2020, p. 30). Precizez că sondajul IRES, reprezentativ la nivel național, s-a desfășurat în zilele de 13–14 mai cu ajutorul metodei CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing) și a fost realizat pe un eșantion simplu, aleatoriu, cu un volum de 1 027 de persoane de 18 și peste, având o reprezentativitate de 3,1% (IRES, 2020, p. 4).

5. CONCLUZII

Fără a susține supoziția unor persoane publice că românilor le lipsește „cultura morală”, a cărei regulă de aur este „Nu fă altora ce nu dorești să îți facă alții ție”, sau că numai mărirea amenzilor îi face pe români să respecte măsurile de protecție împotriva COVID-19, apreciez că frica a fost unul din factorii care i-a făcut pe cei mai mulți dintre noi, indiferent de vârstă, să stea în casă, să accepte restricțiile și recomandările oficiale în starea de urgență.

În lipsa unor cercetări concrete focalizate pe apelul la frică în informarea despre pandemia COVID-19, consider, pe baza datele din sondajul IRES, că pot fi sugerate unele modalități psihosociologice de sporire a eficacității informării publicului în perioada stării de alertă ce a urmat stării de urgență, ca și în cazul unui nou val al acestei pandemii și a altora de care – așa cum declară specialiștii epidemiologi – omenirea nu va fi scutită:

1) Difuzarea mesajelor care fac apel la frică să fie diferențiată pe categorii socio-profesionale și de vârstă.

2) Intensitatea fricii induse să fie moderată spre înaltă.

3) Frica indusă să vizeze mai multe nivele ale piramidei fricilor, nu doar baza piramidei.

4) Accentul să fie pus pe capacitatea publicului-țintă de a-și schimba atitudinile și comportamentele pentru a reduce riscul infectării.

5) Mesajele care induc frica să fie repetate, dar nu într-o formă stereotipizată.

6) Informarea publicului-țintă în legătură cu pandemia să nu aibă caracter politic nici deschis, nici ascuns.

7) Raportarea evoluției pandemiei să fie făcută de către specialiști în sănătatea publică, nu de către politicieni, și să înceapă cu numărul persoanelor care au învins în lupta cu COVID-19, nu cu numărul deceselor.

Primit în redacție la: 9.06.2020

BIBLIOGRAFIE

1. AMSELLE, J.-L., *Bio-pouvoir ou thanatocratie?*, Nouvelobs., 8.04, 2020 (<https://www.nouvelobs.com/idees/20200408.OBS27254/jean-loup-amselle-bio-pouvoir-ou-thanatocratie.html>).
2. ANDRÉ, C., *Psihologia fricii. Temeri, angoase și fobii*, București, Editura Meteor Publishing, 2019.
3. BLUMER, H., *Collective behavior*, în PARK, R. E. (Ed.), *An Outline of the Principles of Sociology*, New York, Barnes and Noble, 1937, p. 297–341.
4. BORY, A., *La guérison, un fait social*, Le Monde, N° 23451, 2020. p. 23.
5. BRAUD, P., *Mic tratat de emoții, sentimente și pasiuni politice*, Iași, Editura Polirom, 2008.
6. CAILLOIS, R., *Les masques de la peur chez les insects*, Problèmes, avril-mai, 1961, p. 25.
7. CHELCEA, S., *Fricile sociale în România*, în CHELCEA S. (Ed.), *Fricile sociale ale românilor*, București, Editura Tritonic, 2015, p. 13–37.
8. CHELCEA, S., *Emoțiile sociale. Despre rușine, vinovăție, regret și dezamăgire*, București, Editura Tritonic, 2020.
9. CONOR S., *Respondents who fear being infected by the COVID-19 virus in Great Britain 2020* (<https://www.statista.com/statistics/1101620/fear-of-contracting-coronavirus-in-great-britain/>).
10. COVEN, J., & GUPTAY, A., *Disparities in mobility responses to COVID-19*, The New York Times, 16 aprilie 2020.
11. DARWIN, C., *Expresia emoțiilor la om și animale*, București, Editura Academiei RPR, 1967.
12. DELPIERRE, G., *La Peu et l'être*, Paris, Privat, 1973.
13. DELUMEAU, J., *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediată* (vol. 1), București, Editura Meridiane, 1986.
14. EY, H., BERNARD, P., & BRISSET, C., *Manuel de Psychiatrie*, Paris, Masson, 1960.
15. FOUCAULT, M., *Il faut défendre la société*, Cours au Collège de France (1975–1976), Paris, Le Foucault Électronique, 1976, 2001.
16. GOLEMAN, D., *Inteligența socială*, București, Editura Curtea Veche, 2007.
17. IPSOS, *Coronavirus dominates global worries*, 2020 (<https://www.ipsos.com/en/coronavirus-dominates-global-worries>).
18. IRES, *Bilanțul stării de urgență. Impactul COVID-19 asupra vieții românilor. Sondaj de opinie*, 2020.
19. KLEIN, N., *Doctrina șocului: nașterea capitalismului dezastrilor*, București, Editura Vellant, 2008.
20. LELORD, F., & ANDRÉ, C., *Cum să ne exprimăm emoțiile și sentimentele*, București, Editura Trei, 2003, p. 231–270.
21. MARAIS, H., *A plague of inequality*, Mail et Guardian, 19 mai, 2006.
22. MASLOW, A. H., *Motivație și personalitate* (ediția a III-a), București, Editura Trei, 2007.
23. MONTAIGNE, M. de., *Eseuri*, București, Editura Minerva, 1984.
24. MORROW, A., *When Your Fears About Dying Are Unhealthy*, Verywell mind, November, 28, 2019. (<https://www.verywellmind.com/scared-to-death-of-death-1132501>).
25. ÖHMAN, A., *Fear and anxiety: Overlaps and dissociations*, în LEWIS, M, HAVILAND-JONES, J. M., & BARRETT, L. F. (Eds.), *Handbook of emotions*, New York, The Guilford Press, 2008, p. 709–728.

26. PAPALIA, D. E., OLDS, S. W., *Psychology*, New York, McGraw-Hill Book Company, 1985.
27. PARKINSON, B., FISCHER, A. H., & MANSTEAD, A. S. R., *Emotion in Social Relations. Cultural, Group, and Interpersonal Processes*, New York, Hove, 2005, p. 709–728.
28. RIEZLER, K., *The social psychology of fear*, *The American Journal of Sociology*, 49, 6, 1944, p. 489–498.
29. SARTRE, J.-P., *La Surisis*, Paris, Gallimard, 1945.
30. SARTRE, J.-P., *Psihologia emoției*, București, Editura Trei, 1997.
31. SENECA, L. A., *Scrisori către Luciliu*, București, Editura Științifică, 1967.
32. STOICIU, G., *Boala și moartea în prim plan*, *România Socială*, 15 iunie, 2020 (<https://www.romaniasociala.ro/boala-si-moartea-in-prim-plan/>).
33. TANNENBAUM, M. B. et al., *Appealing to fear: A meta-analysis of fear appeal effectiveness and theories*, *Psychological Bulletin*, 141, 6, 2015, p. 1178–1204.
34. WEBER, M., *Politica, o vocație și o profesie*, București, Editura Anima, 1992.
35. WILLIAMS, K. C., *Fear Appeal Theory*, *International Journal of Economics and Business Research*, 5, 1, 2012, p. 63–82.

REZUMAT

Acest articol definește conceptul de „frică socială” și se propune o „Piramidă a fricilor sociale” în starea de urgență din România. Articolul urmărește, în principal, să evidențieze factorii declanșatori ai fricii în timpul pandemiei, cu referire la perioada 16 martie – 14 mai 2020, și modul în care a funcționat apelul la frică în schimbarea atitudinală. Este analizată din punct de vedere psihologic și sociologic frica. Se discută caracteristicile fricii sociale și se arată funcțiile acestui tip de frică, prea puțin abordat în cercetările psihosociologice la noi și pe plan internațional. Sunt prezentate rezultatele unor sondaje de opinie privind frica produsă de pandemia COVID-19 și efectele apelului la frică în comunicarea persuasivă pentru respectarea recomandărilor și restricțiilor instituite. Sugerez, din perspectivă psihosociologică, unele modalități de sporire a eficacității mesajelor pentru informarea populației despre consecințele pandemiei și despre măsurile de reducere a riscului infectării cu noul coronavirus.